

प्रवृत्तानि भूतानि शरीराकारेण परिणमन्ते इत्याह काश इति यानि खानि स आकाशः यः प्राणः स वायुः य ऊष्मा सौमिः य लोहितादिस्नेहवत्तदापः यत्कठिनं स स्था दितत्पृथिवीत्यर्थः नैकधेति जरायुजादिभेदेन ॥ ८ ॥ शरीरोत्पत्तिमुक्त्वा इन्द्रियोत्पत्तिमाह ज्ञानेति शरीरे बुद्धिर्जाठरः प्राणश्च सर्वकर्मसंघाहकोगणः कुतः यतोत्र इन्द्रियाद्यष्टकं निःसृतं अर्थाः शब्दादयः स्वभावोर्थप्रकाशकत्वं चेतना घटाद्याकारादृतिः मनः संकल्पारूपं एतत् ज्ञानकार्यं वायुकार्यं तु प्राणापानौ तौ च व्यानादीनामप्युपलक्षणं विकारोऽशितपीतादिपाचने नैन्द्रियादीनामाप्यायनादिर्जाठरकार्यं ॥ ९ ॥ श्रवणं श्रोत्रं स्पर्शनं त्वग्निद्रियं नासाघ्राणं चित्तं पूर्वकारणं यस्यार्थगणस्य तं चित्तपूर्वचित्तमात्रोपादानकं गताः प्राप्ताः गुणाः गुणकार्यभूताः ॥ १० ॥ विज्ञानसंयुक्ता चित्प्रतिबिम्बगर्भा चेतनादृतिः विषयस्योपादेयत्वहेतुत्वेऽपेक्षणीयत्वैस्त्रिविधा ॥ ११ ॥ मूर्तयः रूपाश्च द्रव्याणि बाष्पाकाशयोरमूर्तत्वश्रुतेर्बाह्येन्द्रियापासत्वात् पञ्चशब्दाद्याः मूर्तिभिः सह षट्गुणाः विषयाः ज्ञानं प्रमातृसिद्धये विषयकरणयोगाद्विज्ञायते ॥ १२ ॥ किंच तेऽप्युपपत्त्यादिषु कर्मस्वर्गसाधनं विसर्गः संन्यासो ब्रह्मलोकदः संन्यासाद्ब्रह्मणः स्थानमिति स्मृतेः सर्वतत्त्वार्थनिश्चयः मोक्षहेतुः तत्तत्त्वनिश्चयं परमं श्रेष्ठं शुक्रं मोक्षबीजं बुद्धिरिति अव्ययं मोक्षदत्वादव्ययमिति चाहुः महद्ब्रह्मतत्त्वदत्वात् ॥

आकाशो वायुरुष्मा च स्नेहो यश्चापि पार्थिवः ॥ एष पञ्चसमाहारः शरीरमपि नैकधा ॥ ८ ॥ ज्ञानमूष्मा च वायुश्च त्रिविधः कार्यसंग्रहः ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स्वभावश्चेतना मनः ॥ प्राणापानौ विकारश्च धातवश्चात्र निःसृताः ॥ ९ ॥ श्रवणं स्पर्शनं जिह्वा दृष्टिर्नासा तथैव च ॥ इन्द्रियाणीति पञ्चैते चित्तपूर्वगता गुणाः ॥ १० ॥ तत्र विज्ञानसंयुक्ता त्रिविधा चेतना ध्रुवा ॥ सुखदुःखेति यामाहुरदुःखामसुखेति च ॥ ११ ॥ शब्दः स्पर्शं च रूपं च रसो गन्धश्च मूर्तयः ॥ एते तस्यामरणात्पञ्च षड्गुणा ज्ञानसिद्धये ॥ १२ ॥ तेषु कर्मविसर्गश्च सर्वतत्त्वार्थनिश्चयः ॥ तमाहुः परमं शुक्रं बुद्धिरित्यव्ययं महत् ॥ १३ ॥ इमं गुणसमाहारमात्मभावेन पश्यतः ॥ असम्यग्दर्शनैर्दुःखमनंतं नोपशाम्यति ॥ १४ ॥ अनात्मेति च यदृष्टं तेनाहं नममेत्यपि ॥ वर्तते किमधिष्ठानात्प्रसक्ता दुःखसंततिः ॥ १५ ॥

॥ १३ ॥ इममिति अस्मिन्संघाते अनात्मनि आत्मबुद्धिरनर्थहेतुरित्यर्थः ॥ १४ ॥ एवमप्यारोपमुक्त्वा पवादमाह अनात्मेत्यादिना इति यदृष्टं तदनात्मेतिसंबन्धः स्वात्मनि दृष्टिबिरोधादिदंतया यदृष्टं अहंकारादितत् आत्मानेत्यर्थः न हि दृश्यं द्रष्टुरात्मेति युक्तं तेन कारणेन अहमिति ममेति च न वर्तते यद्यत्राभेदेन प्रतीयेत तन्मिथ्या यथा शुक्तिरजतं अहंकारदेहेन्द्रियादिकंचात्मन्यभेदेन प्रतीयतेऽयमहमस्मिकाणो हंगौरोहमिति अतो मिथ्या तत्तत्संबन्धिममकारास्पदं पुत्रादिकमपि मिथ्या अतो हमिति ममेति च न वर्तत इति युक्तमुक्तं अनात्मेति निष्ठं च नाहं न च ममेत्यपीति पाठे इति हि इदमित्येवमाकाराप्रतीतिरैतिसं स्वार्थेऽप्यः तत्र निष्ठा परिसमाप्तिर्यस्य तद्विषय इत्यर्थः स सर्वोप्यनात्मा तो हमिति न वर्तते ममेत्यपि न वर्तत इति योजना पाठांतरं त्वनाकरं एवं सति या प्रसक्ता प्रतीयमाना दुःखसंततिः सा किमधिष्ठाना आत्मनो संगत्वात् अहंकारस्य च मिथ्यात्वात् रज्ज्वाग्नीषत्वं च निरधिष्ठानैव यादृशो यक्षस्तादृशो बलिरिति न्यायेनाहंकारमभिधीयेत्यर्थः ॥ १५ ॥